

által vezetett és irányított együttesnek köszönhetem. Köszönet és hála mindkettőjüknek érte, a Jó Isten áldása kísérje további tanító és kutató munkájukat!

Nos hát, miket énekelünk rendszeresen Csepelen? A Missa de Angelis és a Missa de Beata viszonylag rendszeresen énekelt ordinárium a már fent említett kis magyar ordinárium mellett. Öt évvel ezelőtt tanultuk és mutattuk be a Ludus Danielist. Továbbá olyan nagy tételeket is éneklünk, mint a nagycsütörtöki „Ante diem festum” és a nagypénteki „Dum Fabricator” antifóna; a teljes nagyszombati és húsvétvasárnapi anyag a tűzszenteléstől a „Pax vobis ego sum” monumentális hangzású ötszólamú tételéig évről-évre visszatérő anyag. Öröm hallgatni, ahogy a gyerekek az egyre izgatottabb várakozás után egyre érettebben s nagy magabiztossággal éneklük ezeket. Sorolhatnám még tovább a magyar szentek (Szent István, Szent László és Szent Erzsébet) antifónáit, a halotti officiumot, stb...

Az ismertető vége felé feltétlenül meg kell említenem *Kovács György* barátom nevét, aki szinte a kezdetektől aktív és lelkes segítője és támogatója a szkolának, sőt egyházzenei és liturgikus ismeretei jóvoltából nélkülözhetetlen munkatársakká váltunk. Egyébként nem kell Őt bemutatni, hisz sokan jól ismerik ügyszerető, kedves kollégánkat, akivel ha másképpen nem is, de levél útján biztosan találkozott már a kedves Olvasó, hisz ő látja el a szkolák közti központi levelező szolgálatot sok egyéb más szervezői feladat mellett.

Végül köszönettel tartozom jelenlegi plébánosunknak, *Simon Péter* atyának is mindazért a lelki, szellemi és anyagi támogatásáért, ami nélkül működésképtelenek lennénk. Befejezésül azt kívánom minden szkolavezetőnek és szkolatagnak, hogy kapjanak annyi lelki örömet és gyarapodást e munka által, mint én az elmúlt tíz év alatt!

Várföldi László

Az örmény liturgikus hagyomány története és magyarországi jelene

I. Az örmény szertartásrend és kialakulása

Amikor Balogh Piusz premontrei szerzetessel beszélgetve felmerült annak gondolata, hogy a Katolikus Kántorlapok hasábjain megjelenjék egy, az örmény liturgikus hagyományról, illetve egyházzenéről szóló írás, mindketten az „örmény liturgiáról” beszélünk. Hogy az alcímben mégsem ez, hanem „örmény szertartásrend” szerepel, annak az az oka, hogy a cikk megírásán gondolkodván arra a felismerésre jutottam, hogy e szóhasználat fogalmilag nem egészen pontos, s ezért félreérthető lehet.

Liturgia ugyanis egy van: Jézus Krisztus húsvéti áldozati misztériumának számunkra az Eucharishtiában megjelenülő valósága, melyben az Egyház mint ünneplő (leiturgosz) közösség alázatos szívvel engedelmeskedik az Úr parancsának: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!” A különböző (latin,

görög, szír, örmény, kopt, etióp) liturgikus hagyományok, szertartásrendek csupán fajlagos, módbeli különbséget jelentenek a liturgia általános fogalmához képest, lényegük szerint tehát azonosak. A katolikus Anyaszentegyházon belül egymás mellett létező különböző rítusok az Egyház legértékesebb kincsei, melyekben kifejeződik az Egyház katolicitása, egyetemes volta.

Az örmény rítusra vonatkozó fejtegetéseinkben a több lehetséges megközelítésmód közül azt az utat választjuk, amely —talán a gyakorlatiasság szempontjának leginkább megfelelő— a *szertartásrendet* a maga folyamatában, az egymásután következő *egyes szertartáselemeknek* az esetleges összehasonlítás szempontjait is megadó elemzésével mutatja be. Ahhoz ugyanakkor, hogy a gyakorlatiasság fenti szempontja kellőképpen érvényesülni tudjon, érdemes az összehasonlítás alapjául szolgáló vonatkoztatási pontokat a maguk *történeti megjelenésében*, azaz az örmény rítus kialakulásának, formálódásának történetében szemlélve megismerni.

A római martirológium tanúsága szerint Örményföldön elsőként *Szent Bertalan* és *Szent Tádé* apostolok hirdették az evangéliumot, és ugyanezen hagyomány szerint Szent Tádé nevéhez fűződik a II. században használatos első liturgia, melyről azonban közvetlen ismereteink nincsenek. Közvetlen, a szertartáselemekben felismerhetően meglevő bizonyíték ugyan arra sincsen, hogy *Világosító Szent Gergely*, az örmények térítő apostola Kappadóciából a liturgia ott honos *keleti szír (káld) szertartás* szerinti változatát hozta volna az örményeknek, s ez lett volna a III. Tirdat megtérésével 301-ben államvallássá lett kereszténység egyházának első liturgiája, mégis erre enged következtetni a IV–V. században Kappadóciában és Örményországban épült templomok funkcionális térképzésének szembetűnő hasonlósága.

A *káld rítus* eredetileg ó-szír nyelvű szövegeit fordítja örményre s kezdi ezzel egyháza számára fokozatosan elsajátítani *Nerszesz* katolikosz 370 körül, kialakítva az első önálló örmény liturgiát. Majd 393–95-ben az örmény ábécé megalkotásával (*Meszrop Masdoc*), ezen az alapon a Szentírás 439-re kész teljes örmény fordításával (*Nagy Szahag*) és az egyházi himnuszköltéssel (*Szent Meszrop*, *Szent Szahag* és mások) az örmény egyházrész magában bírja azokat a szellemi erőket és értékeket, valamint a fenntartásukhoz szükséges szervezettséget, amelyek az önálló örmény liturgikus hagyomány máig ható létét megalapozzák.

Ennek az önállósodási folyamatnak csak látszólag következménye az, hogy az I. dvin-i zsinaton a Khalkedóni Zsinat rossz fordításban megismert határozatait érvénytelennek kimondva 506-ban az Örmény Egyház a Katolikus Egyházból kiszakadva önálló (autokephal) egyházzá lesz. A szakadás valódi oka inkább politikatörténeti jellegű. A perzsákkal folytatott küzdelem az örményeket megakadályozta abban, hogy képviseltessék magukat, illetve, hogy jelen legyenek az Efezusi Zsinaton (431) és az előbb már említett Khalkedóni Zsinaton (451), melynek révén voltaképpen „elszigetelődtek” a Katolikus

Egyháztól. A mindeközben jelentős számban betelepülő monofizita, nyugati szír szerzetesek az elszigetelődés folyamatát jelenlétükkel és tanításukkal csak elősegítették, egyszersmind az örmény rítusban meghonosítva a *nyugati szír liturgikus hagyomány* néhány elemét, mely a keleti szír (káld) rítus után az örmény liturgia „második rétegévé” lesz.

A nyugati szír rítus örmény szertartásra „kifejtett” hatása mind a szertartás-elemekben (ma is láthatóan), mind pedig az ezt szolgáló liturgikus térképzésben megnyilvánul (mellékterek: protheszisz és diakonikon, emelt oltár, oltárfüggöny). A jelenlegi szertartásban a proskomidia (az áldozati adományok előkészítése), a mikra eiszodosz (vagy kis-bemenet, ami a diakonikon-ból az evangélium ünnepélyes bevitelét jelenti a szent evangélium felolvasása előtt) és a megalé eiszodosz (vagy nagy-bemenet: az áldozati adományok ünnepélyes oltárhoz vitele a protheszisz mellékteréből) mind a nyugati szír liturgikus hagyomány jelenlétét jelzik.

A „harmadik réteg” a X. században Bizánzból kiűzött monofizita szír és örmény szerzetesek által közvetített *bizánci liturgikus hagyomány*, melynek meghonosodását egyéb, politikai folyamatok is elősegítették. Nemcsak bizonyos szertartás-elemek (így a szertartás során többször is felhangzó, a diakónus és a kar által énekelt könyörgések —ekténiák—, Aranyszájú Szent János áldozás előtti imája és a liturgia végén elhangzó zárókönyörgés) átvételét jelenti ez a hatás, hanem a templom nyugati oldalán a szerzetesi zsolozsmázás céljára létesített tér (gavit) megjelenését az örmény templomok részeként, és a papi viselet mintáját is adja.

Végül a „negyedik réteget” a *latin liturgikus hagyomány* képezi, mely alapvetően a Rómával a XI. századtól folytatott uniós törekvések folytán létesülő egyházpoltikai kapcsolatok révén, másrészt a részlegesen megvalósult egység hatására válik az örmény rítus részévé. A szertartásban meglevő latin elemek: a bűnbánati ima, a lépcsőima, prefáció, kézmosás, illetve az utolsó evangélium, melyről elképzelhető, hogy egyfajta „visszahatásként” került bele a XIII. századi római szertartásba.

Ez tehát történeti alapvetésünk, melyet azzal a céllal vázoltunk fel, hogy az örmény szertartás más szertartásokkal való összehasonlításához a szükséges vonatkozási pontokat benne megtaláljuk, s ennek révén értelmezni tudjuk a liturgia egyes elemeit (bizonyos esetekben a különböző hatások egymással „fedésbe” kerülnek). Arra, hogy a szertartást a maga folyamatában szemléltessük, érvényesítve ezzel a bevezetőben írt gyakorlatiasság szempontját (ti. ezzel a szertartás pontos követését lehetővé téve), egy következő alkalommal teszünk majd kísérletet.

Garaguly István
örmény katolikus kántor, Budapest